

Выдадзеная пад рэдакцыяй прафесара Рамана Мніха (Roman Mnich) кніга ўключае ўступны тэкст «*От автора*», тры раздзелы (кожны аб'ядноўвае розную колькасць артыкулаў), тэкст «*Вместо заключения*», а таксама спіс літаратуры, бібліяграфічную даведку і рэзюмэ на англійскай і польскай мовах.

Кампазіцыя кнігі абумоўлена інтарэсам Т. Аўтуховіч да экфрасісаў наогул і экфрасісаў І. Бродскага ў прыватнасці. Ужо ў тэксце-прэамбуле «*От автора*» гэты даследчыцкі інтарэс паўстае нейкім надзвычай уплывовым боствам, здатным у літаральным сэнсе кіраваць чалавечым жыццём: «Этот теоретический и историко-литературный интерес... организовал сюжет моей работы на несколько лет, реализовавшись в цикле статей, которые представлены в данной книге. Статьи расположены в основном по проблемно-тематическому принципу, отражая динамику и типологию экфрасиса в творчестве Бродского и этапы моего вхождения в тему» (с. 7)¹.

Ашчаднасць, строгасць, нават пэўная суворасць у абыходжанні з кожным квадратным сантыметрам друкаванай плошчы звычайна з першых старонак кнігі, паступова набываючы выразныя абрысы адной з характэрных адзнак індывідуальнага маўлення даследчыка. Так, ва ўводным тэксце дакладна пазначаюцца не толькі галоўная мэта, задачы, структурна-кампазіцыйная спецыфіка кнігі, прынцыпы адбору матэрыялу (галоўны — прынцып разумнай дастатковасці), але і наўпрост указваецца, чаму гэта кніга падаецца аўтару надзвычай каштоўнай: «Независимо от того, найдут ли признание предложенные в ней интерпретации, общение с Бродским и его собеседниками, воплощенная в экфрасисах его духовная биография многое мне дала как человеку» (с. 11). Мусім прызнаць, што гэта даволі рэдка ўжывальная ў айчынных літаратурназнаўчых даследаваннях манера: паказацца чытачу без прафесійнай «мы»-маскі (якая натуральным чынам прырастае да асобаснага «я» ў адпаведнасці з канонамі традыцыйнага для нашых навуковых палеткаў этыкету), азвацца ў якасці я-героя, прычым не для кагосьці / чагосьці, а найперш для самога сябе.

Ёсць адзін момант, які відавочна адрознівае кнігу Т. Аўтуховіч ад многіх іншых: так ці інакш, большасць літаратурназнаўчых даследаванняў, як правіла, арыентуюцца на *іншых* (на вонкавага чытача). Калі ўслухацца ў інтанацыю аўтарскіх уводзін у кнігу «*“Шаг в сторону от собственного тела...”*: *Экфрасисы Иосифа Бродского*», пасля ўжо не адпусціць адчування, што даследчык піша кнігу перадусім у дапамогу сабе, свайму ўнутранаму жыццятворчаму сюжэту: «Такое ограничение обусловлено сознательным стремлением соблюсти принцип разумной достаточности при решении двух значимых для меня задач: во-первых, сформулировать свое понимание экфрасиса и показать его интерпретативный потенциал на примере анализа текстов Бродского, во-вторых, выявить специфику и типологию экфрасисов Бродского и эволюцию его экфрастического языка, в-третьих, обозначить своеобразие экфрасисов Бродского по сравнению с другими поэтами, обращавшимися к данному типу высказывания» (с. 9).

Разам з тым Т. Аўтуховіч цалкам пазбаўлена таго даследчыцкага эгацэнтрызму, які ў апошнія два дзесяцігоддзі пачынае істотным чынам трансфармаваць ландшафт не толькі ўласна літаратурназнаўчага, але і гуманітарнага дыскурсу ў цэлым. У гэтым сэнсе вонкаваму назіральніку даволі складана вызначыць, што больш паўплывала на фарміраванне такога — халаднавата-цяплявага, адстаронена-альтруістычнага — стылю стасункаў с патэнцыяльным чытачом: прафесійнае станаўленне ў кантэксце класічнай традыцыі акадэмічнага літаратурназнаўства (вось за што дзякуй, old school, дык дзякуй!) ці асобасныя якасці аўтара. Заўважым толькі, што, на шчасце ўсіх ахвочых далучыцца да «экфрастычнай экспе-

¹ Тут і далей пры цытаванні ў дужках указваюцца нумары старонак манаграфіі, поўныя выходныя даныя якой прыведзены напачатку рэцэнзіі.

дычыі», Т. Аўтуховіч залішне прафесійны падарожнік, каб не папярэдзіць адразу, што лёгка не будзе: спецыфіка жанру экфрасіса звязана з тым, што ён сам па сабе ёсць «інтэрпретацыяй інтэрпретацыі, результатом многосторонняга дыялога паэта і художніка» (с. 10).

З першага ж раздзела «*Неизбежность экфрасиса*» стрыжнявы (тытульны для гэтай кнігі) феномен — паэтычны экфрасіс — пачынае акрэслівацца ў сваіх сутнасных адзнаках як механізм самапазнання і самаапісання творчасці. На вачах чытача ён не тое што «канструюецца» з нуля як складаны метамастацкі феномен; хутчэй, з дапамогай даследчыка твой зрок як бы перанастройваецца, ты пачынаеш бачыць экфрасіс здалёк і зблізку адначасова, усведамляючы маштабнасць унутранага зместу і патэнцыялу гэтай з’явы і разам з тым не стамляючыся заглябляцца ў дэталі:

«Визуальная эстетика Бродского реализовалась в его творчестве не только в особом характере видения (зрение-осмысление) мира, но и в восприятии мира в целом, а также поэзии — своей и чужой через призму произведений искусства. Это окультуренное видение-мышление порождает плотный ассоциативный контекст каждого речевого высказывания, соответственно интертекстуальное поле его произведений, наряду с литературным слоем, включает и мощный живописный слой, обуславливая его герметичность для неподготовленного читателя» (с. 26) («*Иосиф Бродский и живопись*»).

Кніга Т. Аўтуховіч і для падрыхтаванага чытача ўтрымлівае процьму магчымасцей адчуць асалоду першаадкрывальніцтва: як падрабязная карта-навігатар, яна вымагае проста правільнай каліброўкі «зроку» (не толькі інтэлектуальнага, але і эмацыянальнага), якому можа адкрыцца сапраўды *новая зямля*. Інакш кажучы, нават саманадзейны (у сілу падрыхтаванасці) чытач мае ўсе шанцы зразумець дзякуючы аўтару, што і для яго паэзія І. Бродскага не менш «герметычная», чым для не дужа абазнанай публікі, столькі слаёў-напластаванняў раптам праглядае там, дзе ўсё падавалася больш-менш празрыстым:

«Эта поэтика соотносима с традиционным в живописи европейского барокко образом зеркала, но у Бродского она выражает крайнюю степень самоотчуждения лирического героя. Подобный взгляд со стороны наиболее очевиден в стихотворении *В разгар холодной войны* (1994):

Кто там сидит у окна на зеленом стуле?
Платье его в беспорядке, и в мыслях — сажа.
В глазах цвета бесцельной пули —
готовность к любой перемене в судьбе пейзажа» (с. 35).

Ад аналізу асобных экфрасісаў даследчык без асаблівай паспешлівасці рушыць да выяўлення агульных заканамернасцей эвалюцыі не толькі паэтыкі, але і філасофіі І. Бродскага: «...создание поэтических экфрасисов в его творчестве постепенно уступает место поэтике экфрастичности и созданию неявных экфрасисов, в которых экфрастический импульс скрыт и его опознание является результатом герменевтического усилия читателя» (с. 29); «В стихотворении («Натюрморт». — *І. Ш.-Б.*) своеобразно отразилась философия Бродского, в которой наиболее значимой с начала 70-х гг. становится тенденция к отрицанию времени и доминированию вещи в пейзаже» (с. 32) («*Иосиф Бродский и живопись*»).

Варта заўважыць, што грунтоўнасць падыходу да асэнсавання і асабліва да прамаўлення ўнутраных аналітычных працэсаў у вонкавую прастору (прасторы ўласна артыкула як хранатопа, прыналежага не толькі аўтару але і чытачу, патэнцыяльна любому, нават выпадковаму) у кнізе Т. Аўтуховіч не мае вынікам збытковай разложыстасці. Ніколі, нават у выпадках, калі гэтая разложыстасць, рэтардацыйнасць падаецца цалкам апраўданай — як у тэкстах, прысвечаных розным аспектам гісторыі і тэорыі экфрасіса. Так, у артыкуле «*Поэтический экфрасис: риторика чтения*» кароткая гісторыя даследаванняў

экфрасіса — ад вытокаў да сучаснага асэнсавання ў аспекце шматузроўневай функцыянальнасці — змясцілася на адной старонцы кніжнага тэксту. Усё карысна ды цікава ў гэтай бліц-гісторыі, кожны чытач мае шанец адшукаць тут свой інтарэс, у тым ліку «меркантильны» — маем на ўвазе аспекты, прыдатныя для ўласных навуковых росшукаў; нас, напрыклад, зацікавіла ў сэнсе даследчых перспектывы заўвага ў дачыненні да заканамернасцей актуалізацыі экфрасіса, што ён «“всплывает” в переломные эпохи, во время смены художественного языка» (с. 39).

Аўтар кнігі (здаецца, гэта абумоўлена нейкай «прыроджанай» спецыфікай даследчага зроку) разглядае феномен экфрасіса ў аптычнай сістэме энцыклапедызму, нібыта «інсталяванага» ўнутр асобы. Гэта такі стэрэаскапічны зрок, які «ўцягвае» ў сваё поле мноства рэчаў (нават факультатыўных), але дакладна канцэнтруецца на сутнасных момантах, агульных высновах і асобных дэталях адначасова. Пры гэтым згаданы энцыклапедызм натуральным чынам суседнічае з даследчай звышсумленнасцю. Так, літаральна кожнае чужое слова і нават лёгкі цень чужога меркавання атрыбутуюцца спасылкамі на крыніцы, якія, раз-пораз ускладняючыся каментарамі (як у постмадэрнай мастацкай класіцы), часам «падціскаюць» асноўны тэкст на кніжнай старонцы. Натуральнай адзнакай у такой сістэме даследча-стылявых каардынат становіцца метадалагічная шчырасць, нават адмысловая датклівасць, з якой аўтар манаграфіі прадстаўляе плён сваіх шматгадовых доследаў: «...данные размышления основаны на опыте анализа поэтических экфрасисов И. Бродского, то есть форм модернистского экфрасиса, и поэтому не могут рассматриваться как теоретическое обобщение, применимое ко всем его типам и историческим модификациям» (с. 43).

Т. Аўтуховіч бачыць у паэтычным экфрасісе феномен неверагодна жывы, у літаральным сэнсе. Для даследчыка ён не тое што адчуваецца, а як бы *сама-адасабляецца* — у межах відавочна не «прахаднога» (не-даступнага для кожнага зайшлы) свету, які поўніцца (цягам не аднаго стагоддзя) падзеямі складанымі і нават інтрыгоўнымі, ва ўсякім выпадку, больш забытанымі і ўнутрана напружанымі, чым розныя там трылеры ці дэтэктывы (няхай сабе з прэтэнзіяй на інтэлектуальнасць): «На мой взгляд, интрига экфрастического нарратива состоит не в интерпретационном усилии его автора, направленном на толкование артефакта, а в осмыслении собственной судьбы или проблемной ситуации через призму культуры. <...> Это означает, что экфрасис продуктивнее понимать как диалог поэта с культурой...» (с. 52).

Адной з характэрных дамінант даследчыцкага стылю Т. Аўтуховіч становіцца прынцыповая дыялагічнасць: аўтар манаграфіі знаходзіцца ў няспынным дыялогу з іншымі навукоўцамі, даследчыкамі. Надзвычай паказальна, што другі раздзел кнігі мае назву «*Диалог с культурой: метафизика любви и творчества*». Ён прадчуваецца ў папярэднім раздзеле, як бы вынікае з яго; кніга кампазіцыйна пабудавана як літаратурасофскае даследаванне: прадстаўленне тэарэтычнага грунту патрэбна, каб пасля, падчас аналізу канкрэтных твораў не адцягваць увагу на паспешлівую аргументацыю, што ў сучасных даследаваннях нярэдка ўспрымаецца як спроба апраўдацца за метадалагічна-канцэптуальную няўцягненнасць (да гэтага ў Т. Аўтуховіч маецца трывалы імунітэт).

Артыкулам, прысвечаным аналізу канкрэтных паэтычных твораў І. Бродскага, папярэднічаюць выдатныя ілюстрацыі — фотаздымкі карцін. Літаратурасофскі палілог Т. Аўтуховіч цэнтруецца вакол тэкстаў візуальнага (карціна) і вербальнага (вершы І. Бродскага), гэта надзвычай складана структураванае шматгалоссе. Часам нават падаецца (як у артыкуле «*Экфрасис как метафора: пути истолкования. Стихотворение Иллюстрация (Л. Кранах. “Венера с яблоками”)*», што ты па нейкім недаглядзе (ці з вялікага шанцунку) трапіў на сустрэчу членаў таёмнага клуба, якія так шмат ведаюць пра экфрасіс, што гэта ўжо сталася выракам амаль «сакральных» ведаў. У пэўным сэнсе, сутнасны змест і механізмы

экфрастычнага мыслення настолькі відавочна акрэсліваюцца ў даследчым стылі аўтара кнігі «“Шаг в сторону от собственного тела...”»: Экфрасисы Иосифа Бродского», што па меры назапашвання адпаведных прыкладаў можна гаварыць пра феномен *літаратуразнаўчага экфрасіса*.

«...каждое стихотворение Бродского, равно как и всё его творчество в целом, предполагает “усилие понимания” — анализ внутритекстовых и контекстуальных связей» (с. 79), — падкрэслівае Т. Аўтуховіч у артыкуле «*Претворение экфрастического импульса в миф*». Тое, што для кагосьці бачыцца намаганнем прымуковым, для аўтара манаграфіі, здаецца, ёсць умовай даследчай экзистэнцыі, намаганнем, якое прымаецца з відавочнай удзячнасцю, калі не з захопленасцю.

Гэтая захопленасць настолькі натуральным чынам спалучае ў сабе рацыянальнае і асобнае, аналітычнае і эмацыянальнае, што нават чытач-мінак амаль не мае шанцаў не быць уцягнутым у вір гэтай даследчай страсці. Гэта як збірацца схадзіць на выставу ў музей, ляютна паблукіць паміж артэфактамі, а па выніку — аказацца ў свеце, дзе адзінай рэальнасцю ёсць рэальнасць Мастацтва, а панылая рэчаіснасць адтуль бачыцца такім няўдалым вопытам капіравання *сапраўднага свету*.

Сутнасць паэтычнага экфрасіса Т. Аўтуховіч выяўляе аналітычна — і паэтычна, толькі гэта адметная паэзія, паэзія аналітыкі найвышэйшага (81, не менш) узроўню. Так, у артыкуле «*Стихотворение На выставке Карла Вейлинка: экфрасис как авторефлексия*» даследчык імкнецца не проста асэнсаваць, але як бы п(е)ражыць побач з паэтам адметнае адчуванне прасторы на карцінах нідэрландскага мастака: «Особый облик пространства на картинах Виллинка, где реалистически выписанный пейзаж благодаря специфическому (фантастическому) освещению производит впечатление мистического, нереального и образует эффект “магического реализма” (Виллинк предпочитал термин “воображаемый реализм”), поразил Бродского совпадением с его собственным представлением о катастрофическом характере времени как процесса энтропии и разрушения, ощущением пространства как “предела отчаяния” — картины Виллинка представляли собой убедительный пример визуализации этого ощущения» (с. 116).

У артыкуле «*Стихотворение Посвящается Пиранези как “обратный экфрасис” и автопортрет*» даследчык прапануе свой погляд на вытокі складанай структураванасці экфрастычных твораў І. Бродскага, фармулюючы разуменне яго тэкстаў як рухомага і разам з тым цэласнага семантычна-сімвалічнага феномена: «...множественность кодов прочтения — мифологического, живописного, литературного, биографического (творческого) обуславливает многослойность и многоуровневость текста, понимание которого возможно только при актуализации всех кодов» (с. 144).

Сугучнае, як бы «рэхвае», але разам з тым развітае і ўзмоцненае дэталізацыяй меркаванне знаходзім у артыкуле «*Советский дискурс в лирике Бродского: визуальный аспект*»: «На наш взгляд, специфика фокализации в поэзии Бродского заключается в ее монтажном характере: в произведении “стыкуются” множественные точки зрения и коды, смысловая многозначность слова и интертекстуальность, которые актуализируют многочисленные литературные и культурные ассоциации, в результате предметы и явления предстают преломленными через разные призмы, при этом создается стереоскопический эффект, аналогичный структуре повествования в прозе» (с. 178).

Прыведзеныя тлумачэнні цалкам прыдатныя, на наш погляд, для апісання даследчага стылю самой Т. Аўтуховіч. Яе тэксты маюць адметны сінтаксічны малюнак: разгорнутыя, нават галінастыя сінтаксічныя перыяды суседнічаюць тут (у абсалютнай, трэба сказаць, гармоніі) з лаканічнымі высновамі, падобнымі да выстралу: «“Руинный текст” в интерпретации Бродского и Виллинка — это апкалиптическое ощущение конца истории» (с. 117); «...“шаг в сторону от соб-

ственного тела” — это формула творчества, которую Бродский выводит как итог самоидентификации в процессе осмысления картин Виллинка» (с. 123).

Падобна таму, як галоўная функцыянальнасць экфрасіса звязваецца даследчыкам з функцыяй метатэксту (с. 159), унутраны змест артыкулаў, якія складаюць кнігу, ёсць *карункава арганізаванай* метапрасторай. Гэта прастора нязмушаных і нейкіх на дзіва жывых (нерытуальных, часам нават жарсных) сустрэч разнастайных кантэкстаў і падтэкстаў, метадалогій і канцэптуальных падыходаў, тэарэтычных штудый і аналітычных практык. Таму нават для мінімальна зацікаўленага (то бок не абсалютна стэрыльнага ў сэнсе эмацыянальнай чуласці) чытача кніга Т. Аўтуховіч будзе выдатнай нагодай затрымацца надоўга ў гэтым насамрэч *іншым* свеце, дзе пануе нетутэйшая аналітычная страсць.

Паказальна, што гэтая страсць абгрунтоўваецца рацыянальным, аналітычным шляхам: «Попытаеся обосновать свою интерпретацию» (с. 154), — заўважае даследчык у артыкуле *«Апология искусства в стихотворении Rittrato di Donna»*. І неяк незаўважна для сябе самога чытач аказваецца ў дзіўна-дзівосных вандроўках па жывапісна-паэтычных сусветах. Прычым ёсць вялікая верагоднасць таго, што, нават ачوماўшыся недзе на скрыжаванні «гады» і «зараз», куды зачаравана, немаведама як прыйшоў следам за аўтарам, ты так і не прыйдзеш да згоды з самім сабою, дзе б ты хацеў застацца (напрыклад, хаця б у якім са Стамбулаў І. Бродскага?) і дзе застаўся па-за сваёй воляй, паланены ці то страснай логікай, ці то лагічнай страсцю даследавання.

Надзвычай саманадзейна было б абвесціць, што адкрыліся нам тут і зараз усе вытокі і механізмы нараджэння гэтага ўнікальнага (не толькі для айчыннага гуманітарнага дыскурсу) даследчага феномена. Зрэшты, пэўныя знакі-ўказанні рэканструююцца з аналізу экфрасісаў І. Бродскага, напісаных ім у розныя гады жыцця. На падставе гэтага аналізу Т. Аўтуховіч прыходзіць да высновы пра «постепенное увеличение в них зоны молчания, прежде всего, за счет ослабления связи с конкретным произведением живописи и расширения диапазона собственно экзистенциальной проблематики, к которой подключаются метапоэтический и эстетический аспекты творчества» (с. 163).

Маўчанне-як-спосаб-прамаўлення падаецца адным з самых цікавых феноменаў і ў сучаснай беларускай паэзіі. І манаграфія Т. Аўтуховіч, убачаная ў адпаведным святле, як бы ў адмысловым зрэзе канцэптуальных ідэй і высноў, можа брацца за своеасаблівы падручнік па «тэорыі мастацкага маўчання». Тэорыі, палажэнні якой аргументуюцца вывучэннем эвалюцыйных працэсаў ў паэзіі аднаго з самых «экфрастычных» паэтаў сучаснасці: «Эволюция экфрасиса в творчестве Бродского — от миметического к условному, а затем к поэтике экфрастичности — может быть представлена как постепенное увеличение зоны молчания, не артикулированного, а подразумеваемого смысла» (*«Вместо заключения»*, с. 243)

Гэта якраз той выпадак, калі вытлумачальная мадэль, прызначаная для сутнаскага апісання паэтычнага феномена, утрымлівае шыкоўныя магчымасці для разумення феномена даследчага.

Рухаючыся ад другога раздзела кнігі Т. Аўтуховіч да трэцяй часткі *«Поэтика визуальности»* ў правільным тэмпе, чытач можа заўважыць, што пры захаванні асноўных параметраў даследчага стылю (суадносін аналітычнасці і эмацыянальнасці, ашчаднасці і грунтоўнасці, адметнага сінтаксічнага малюнка і г. д.) увага даследчыка сканцэнтравана на характарыстыках «поэтики взгляда, свойственной Бродскому» (с. 173). Гэта можа быць візуальны аспект савецкага дыскурсу ў лірыцы паэта альбо параўнальны аналіз умоўнага экфрасіса як інтэрпрэтацыі евангельскага сюжэта (праз супастаўленне вершаў «Рождественская звезда» І. Бродскага і Б. Пастарнака). Якраз у апошнім выпадку натрапляем на яшчэ адзін узор даследчай прынцыповасці з натуральным пераходам у прафесійную датклівасць. То бок, калі І. Бродскі вызначае кампазіцыю верша Б. Пастарнака недакладна, гэта будзе не толькі заўважана, але і абгрунтавана (гл. с. 200—201).

У пэўнай ступені, падагульняльную функцыю ў сэнсе канцэнтраванасці асноўных тэарэтычных высноў і канцэптуалізацыі шматгадовага вывучэння творчасці паэта выконвае ў межах кнігі Т. Аўтуховіч артыкул «*Поэтика визуальности в экфрасисах Бродского*». Тут як бы збіраюцца ў агульную плынь асобныя назіранні над вытокамі паэтыкі візуальнасці, якія звязваюцца даследчыкам з «метафизической природой поэзии Бродского, типологическим свойством которой является визуализация предельных абстрактных сущностей» (с. 234). Тут ва ўсёй відавочнай дадзенасці (якая паўстае відавочнай пасля страсна-прынцыповых, даткліва-бесстаронніх тлумачэнняў, выпельванне якіх доўжылася гадамі) можна так выразна ўбачыць «механізм цуду», механізм ператварэння ўражання ад жывапісу ў паэтычны экфрасіс: дэталі ці сюжэты жывапіснага твора паэт «использует не в их визуальной данности, но прежде всего в концептуальной значимости, предполагающей бесконечное расширение ассоциативного поля, благодаря чему происходит “смещение” видимого мира, его преобразование в ментальную реальность» (с. 238). Тут выкладваецца ў празрыстую (па літаратурасофскіх паняццях, вядома) формулу сутнасць экфрасіса як «портрета души автора, точнее — автопортрета, в котором он видит и осознает себя как Другого, что Бродский с присутствием ему афористической четкостью выразил формулой “Шаг в сторону от собственного тела...”» (с. 242).

Тут, у рэшце рэшт, становіцца заўважным (магчыма, справа ў досведзе, набытым за час гэтай экфрастычнай экспедыцыі), як літаратуразнаўчы дослед ператвараецца ў *літаратурасофскае фламенка*, паэта- і паэзіяцэнтраванае, вядома. Заўважным — так, цалкам вытлумачальным — не. Што само па сабе якраз натхняе: ёсць нагода і нават жыццёвая неабходнасць экспедыцыі паўтараць. І нават не дужа істотнымі будуць мэты і маршрут. Галоўнае, каб той самы правільны *вергілій* меў час і натхненне зноў і зноў выпраўляцца ў экспедыцыі па не самых простых сусветах.

